

οί ἐκεῖ ἐπεθύμουν τὴν ἐκλογὴν τοιοῦτου, ὅστις θὰ ἦτο ὑποπτος ἐπὶ οὐχὶ ὀρθοδόξῳ φρονήματι. Τοιοῦτος δ' ἠρέθη ὁ πρόην Δράμας Ἰωακείμ τῷ 1733¹.

ΑΝ. ΟΡΑΝΔΟΥ.—Τὸ Ἰουστινιάνειον τέμπλον τῆς Ἀγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.—Τὰ «προνόμια» τῶν ναῶν ὑπὸ Γεωργίου Π. Οικονόμου.

Ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Bekker ἐκδεδομένοις Anecdota 361, 17 κεῖται: αἰετοί' τὰ προνόμια τῶν ναῶν, τὰ φατνώματα τῶν ὀροφῶν, διὰ τὸ εἰκέναι πτέρυξιν αἰετῶν.

Ὁ Carl Bötticher, Tektonik der Hellenen I, 246 πρβ. σ. 226 σημ. 4, ἐρμηνεύει τὴν παρὰ τῷ Bekker γλῶσσαν δεχόμενος ὅτι «ἡ ἐντέχνως διηρθρωμένη στέγη, ἡ κατασκευαζομένη ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ κτίσματος, ἦτο κατ' ἀνάγκην ἱερατικόν τι σύμβολον καὶ προνόμιον τοῦ ναοῦ, ὅπως καὶ τὰ ἀστροφόρα φατνώματα τῆς ὀροφῆς».

Ὁ Welcker ἐν Alte Denkmäler I, 6 προσκρούων εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προνομίου ἦτοι τοῦ ἐξαιρετικοῦ δικαιώματος, τὸ ὅποιον ὁ Bötticher ἐδέχετο ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ παρὰ τῷ Bekker γλωσσήματος, ἐκλαμβάνει τὴν λέξιν προνόμιον ἐνταῦθα ὡς προσερχομένην ἐκ τοῦ νόμου, τοῦ γνωστοῦ εἴδους λυρικοῦ ἔσματος, καὶ σημαίνουσαν τὸν ἄσματικὸν πρόλογον, Vorgesang. Δέχεται ἄρα ὁ Welcker ὅτι ὁ αἰετὸς τῶν ναῶν καλεῖται μεταφορικῶς, τῆς μεταφορᾶς λαμβανομένης ἀπὸ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, προνόμιον ἦτοι οἶνει προανάκρουσμα τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ἵνα παραμείνωμεν ἐντὸς τῆς εἰκόνας τῆς μεταφορᾶς τοῦ Welcker. Ὁ Bötticher θεωρεῖ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην τοῦ Welcker παράδοξον, ἐξευρεθεῖσαν μόνον ὅπως ἡ παρὰ τῷ Bekker γλῶσσα καταστῆ ἄχρηστος εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Bötticher. Ὁ Welcker παρέχων τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Bötticher ἦτο φυσικὸν ὅτι προσέκρουσεν εἰς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ χωρίου «διὰ τὸ εἰκέναι πτέρυξιν αἰετῶν», τὸ ὅποιον θεωρεῖ ὡς ὑστέρας τινὸς χειρὸς προσθήκην, ἄλλως ἀδιανόητον καὶ ἀσυμβίβαστον βεβαίως πρὸς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Welcker διδομένην εἰς τὴν λέξιν προνόμιον.

Ἄλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Bötticher διδομένην ἐρμηνείαν τῆς λέξεως προνόμιον, τὴν τοῦ ἐξαιρετικοῦ δηλαδὴ δικαιώματος, privilegium, ἥμιστα προφανῶς συμβιβάζεται ἡ φράσις διὰ τὸ εἰκέναι πτέρυξιν αἰετῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Bötticher, ἐνισχυόμενος ὑπὸ τοῦ προηγηθέντος παραδείγματος τοῦ φιλολόγου ὀβελίτσι καὶ αὐτὸς τὴν φράσιν ὡς μὴ ἀνήκουσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ χωρίου.

Εὐλόγως προσέκρουσεν ὁ πολὺς Welcker εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Bötticher,

¹ Αὐτ. σ. 185-188.

διότι δὲν εἶναι νοητόν, διατί ἡ ἀετωματικὴ στέγη, ἡ γνωστὴ καὶ ὡς τρόπος στεγάσεως ἀστικῶν οἰκοδομημάτων, καλεῖται ἐξαιρετικὸν δικαίωμα καὶ προνόμιον τῶν ναῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Welcker, εἰσάγοντος τὴν ἔννοιαν τοῦ προανακρούσματος, δὲν ἱκανοποιεῖ περισσότερον, οὐδὲ ἐξηγεῖ διατί τὸ ἀέτωμα εἶναι προανάκρουσμα καὶ προεισαγωγὴν τρόπον τινὰ τοῦ ὅλου ἔργου, τοῦ ὅλου ναοῦ, ἀφοῦ τὸ ἀέτωμα δὲν εἶναι τὸ μέρος τοῦ ναοῦ τὸ προσπίπτον εἰς τὰ ὄμματα τοῦ θεατοῦ πρῶτον καὶ μόνον — ἀλλ' ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὅλης προόψεως τοῦ ναοῦ ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς συγχρόνως προσπιπτούσης.

Πρὸς τούτοις δὲν φαίνεται πιθανὴ ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῆς λυρικῆς ποιήσεως ἢ τοῦλάχιστον δὲν φαίνεται πιθανώτερα τῆς ἀπὸ τοῦ νομικοῦ περιβάλλοντος.

Ἐὰν δὲ χρειάζεται καὶ ἔμμεσός τις μαρτυρία περὶ τοῦ ἀπιθάνου καὶ τῶν δύο ἐκδοχῶν, αὕτη παρέχεται διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀμφότεραι εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ καταφύγουν εἰς χειρουργικὴν ἐπέμβασιν ἀκρωτηριασμοῦ τῆς ἐνοχλοῦσης φράσεως τοῦ χωρίου, σημειωτέον δὲ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου.

Ἡ φράσις «*διὰ τὸ ξοικεῖναι πτέρυξιν ἀετῶν*» εἶναι οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ χωρίου, διότι αἰτιολογεῖ τὴν λέξιν ἀετός, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἀναφέρεται, ἐν οὐδεμιᾷ δὲ περιπτώσει δύναται νὰ λείψῃ. Μόνον ἡ φράσις τὰ φατνώματα τῶν ὀροφῶν εἶναι ἀδιανόητος ὡς ἄσχετος καὶ διὰ τοῦτο φαίνεται παρέμβλητος. Ὀλιγώτερον θὰ προσέκρουεν ἡ φράσις ἐὰν ἔκειτο ὑπὲρ τὰ φ. τ. ὁ., ἀλλὰ καὶ τότε θὰ ἔδει νὰ νοήσωμεν τὰ πρόσθια φατνώματα ναῶν ἐν παραστάσι ἢ προστύλων ἢ τὰ πρόσθια καὶ τὰ ὀπίσθια ἀμφιπροστύλων ἢ μόνον ταῦτα ναῶν περιπτέρων ἐξαίρουντες τὰ ὑπόλοιπα. Ἄλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπόνοια ὅτι καὶ ἡ λέξις φατνώματα ἢ εἶναι ἐφθαρμένη ἢ ἔχει παρανοηθῆ ὑπὸ τοῦ γλωσσογράφου.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Bötticher, ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ, προσάγει ἐξ ἀρχαίων λεξικογράφων τὰ ἐξῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ νομικοῦ προνομίου ἀναφερόμενα χωρία :

1. Ἐκ τῶν τοῦ Bachmann, *Anecdota* II. 351,5 *προνομία* ἢ *πλείων τιμή*. *Προνόμια δὲ τὰ προλήμματα*.

2. Ἐκ τοῦ Σουῖδα ἐν λ. *προνομεύω* : *Προνομίας δὲ τιμῆς πλείονος. Προνόμιον καὶ προνομίον, προλημμάτων* προπετῶς *σαντῶ* τὰ *προνόμια τῶν ἄλλοτριῶν ἐπαρχιῶν διεκδικῶν*.

Θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ καὶ τὸν Ἡσύχιον, ἐρμηνεύοντα τὴν λ. *προνόμια-προλήμματα*, νὰ προσαγάγῃ δὲ ἴσως καὶ ἄλλα περὶ τῆς νομικῆς ἐννοίας τῆς λ. μαρτύρια, ἀλλὰ ταῦτα πάντα κατ' οὐδὲν προάγουσι τὴν σχέσιν τῆς λέξεως πρὸς τοὺς ἀετοὺς τῶν ναῶν.

Αἰσθανόμενος δὲ ὁ Bötticher τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἐκ τῶν πραγμάτων ἐνισχύσῃ

τὴν ἐρμηγείαν του ὅτι ἡ χρῆσις ἀετωμάτων ἦτο προνομιακὸν δικαίωμα τῶν ναῶν, λέγει ὅτι καθ' ὅλου ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ οἰκοδομήματος ἦτο πάντοτε ζωηρῶς αἰσθητὴ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, ὅτι δὲ ἀκόμη καὶ παρὰ τῷ Βιτρουβίῳ 5,9,3 ὑπάρχει ἀπήχησις τῆς συνειδήσεως ταύτης ἐν τῷ ὀρισμῷ: *aliam enim in deorum templis debent habere gravitatem, aliam in porticibus et ceteris operibus subtilitatem* κλπ. Πρὸς τούτοις νομίζει ὅτι στηρίζει τὴν γνώμην του ὁ Bötticher ἐπικαλούμενος τὸ προοίμιον τῶν νόμων τοῦ Χαρόνδα, τὸ παρὰ Στοβαίῳ ἐν τῷ Ἀνθολογίῳ 44,40 σφζόμενον (ἐκδ. A. Meineke τόμ. II σελ. 183,22): ὁ ἱερὰ καὶ ἀρχεῖα ὑπεραίρων τῆ πολυτελεία τῶν ἰδίων μὴ εὐδοξείτω, ἀλλ' ὀνειδιζέσθω· μηδὲν γὰρ ἔστω ἰδιωτικὸν μεγαλοπρεπέστερον καὶ σεμνότερον τῶν δημοσίων.

Ἄλλὰ καὶ τὰ χωρία ταῦτα ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Δειπνοσ. XII, 523 a-b λεγόμενον περὶ τῶν ἐκ Κρήτης ἐπιδημησάντων Ἰατύγων ὅτι ἔκτιζον πολλῶ ὄραιο-τέρας τὰς οἰκίας αὐτῶν ἢ τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν (καὶ τοὺς μὲν πολλοὺς αὐτῶν καλλίονας τὰς οἰκίας ποιῆσαι τῶν ἱερῶν, τοὺς δ' ἡγεμόνας τῶν Ἰατύγων ἐφρυβρίζοντας τὸ θεῖον πορθεῖν ἐκ τῶν ἱερῶν τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα, προειπόντας μεθίστασθαι τοῖς κρείττοις. Διόπερ ἐξ οὐρανοῦ βαλλόμενοι πυρὶ καὶ χαλκῷ ταύτην διέδωσαν τὴν φήμην κτλ.), ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου 16,83 μεταδιδόμενον ὅτι ὁ Ζεὺς ἐκεραύνωσε τὴν οἰκίαν τοῦ Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τὴν τοῦ Ἀγαθοκλέους, διότι ὑπερέβαλλον τοὺς ναοὺς εἰς πολυτέλειαν (— ἐν μὲν ταῖς Συρακούσαις ὁ κατὰ τὴν Νῆσον οἶκος ὁ ἐξηκοντάκλιος ὀνομαζόμενος, τῶν κατὰ τὴν Σικελίαν ἔργων ὑπεραίρων τῷ μεγέθει καὶ τῇ κατασκευῇ, ὃν κατασκεύασε μὲν Ἀγαθοκλῆς ὁ δυνάστης, διὰ δὲ τὸ βάρος τῶν ἔργων ὑπεραίρων τοὺς τῶν θεῶν ναοὺς ἐπισημασίας ἔτυχεν ὑπὸ τοῦ δαίμονιου κεραυνωθείς, ...) οὐδὲν ἀποδεικνύουσι περὶ τῆς χρῆσεως τῶν ἀετωμάτων ὡς προνομιακοῦ καὶ ἀποκλειστικοῦ δικαιώματος τῶν ναῶν, ἀλλ' ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς πολυτελεστέρας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας ἐμφανίσεως τῶν ἱερῶν κτισμάτων.

Ὁ ἀετὸς ἢ τὸ ἀέτωμα, ἢ ἀετωματικὴ δηλ. στέγη, ἦτο ἐν τῇ στοιχειώδει αὐτῆς μορφῇ κοινὸν γνώρισμα παντὸς κτίσματος, ἱεροῦ τε καὶ ἀστικοῦ, ἔχοντος σαγματοειδῆ τὴν στέγην καὶ ἀναγκαίως εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς καταλήγουσαν εἰς ἀετόν. Τοιαύτας σαγματοειδεῖς στέγας ἔχομεν ἤδη κατὰ τὴν νεολιθικὴν περίοδον ἐπὶ τῶν ἀστικῶν κτισμάτων. Ὁ γεωμετρικὸς οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργου παρέχει ἀναμφισβήτητον δεῖγμα καὶ ἐκ τῆς μεταμυκηναϊκῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Ὁ ἐκ τοῦ λαϊκοῦ μεγαροειδοῦς οἰκήματος προσληθὴν ἑλληνικὸς ναὸς παρέλαβεν ἐξ αὐτοῦ καὶ τὴν ἀετωματικὴν στέγην, ὅπως σήμερον πηγαίως ὁμολογεῖται. Εἰς τὴν ἔντεχνον δὲ μᾶλλον διχρόφωσιν παρὰ εἰς τὴν εὐρεσιν τῆς ἀετωματικῆς στέγης ὑπὸ τῶν Κορινθίων τεχνι-

τῶν ἀναφέρεταις ἢ γνωστῇ ποιητικῇ φράσει τοῦ Πινδάρου Ὀλυμπιον. 13,29 ἐ. (εἰς Ἐξνοφῶντα Κορίνθιον)

τίς γὰρ ἰππείους ἐν ἔντεσι μέτρα,
ἢ θεῶν ναοῖσι οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον
ἐπέθηξ' ;

Πρβ. *K. Müller*, Ath. Mitt. 1923, 68.—*Montuoro* Memorie Accad. Lincei 1925, 330 ἐ. *Robertson* Greek and Roman Architecture p. 54. *Payne* Necrocorinthia (1931) 250 σημ. 3. Οἰκονόμος Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1931 περὶ νέας συμπληρώσεως τοῦ ἐκ τοῦ Ἑραίου οἰκίσκου,

Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Βιτρούβιος IV, 1,3 εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ δὴ τὸ Ἄργος ἀνάγει τὴν εὔρεσιν τοῦ Δωρικοῦ ναοῦ (Namque Achaia Peloponnesoque tota Dorus Hellenos et Pthias nymphae filius regnavit isque Argis, vetusta civitate, Junonis templo aedificavit eius generis fortuito formae fanum, deinde κλπ.).

Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα καὶ ἐὰν ἀκόμη ἠθέλομεν δεχθῆ ὅτι τὸ ἀέτωμα εἶναι ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῶν ναῶν, καὶ πάλιν τὸ χωρίον τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Bekker δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὸν ἐν τῇ διατυπώσει αὐτοῦ, διότι, ἐν ᾧ πρόκειται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν λ. ἀετός, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς θέσεως τοῦ αἵετος ἐν τῷ ναῷ, ἀλλὰ περιορίζεται νὰ μᾶς εἴπῃ ὅτι ὁμοιάζει πρὸς πτέρυγας τοῦ πραγματικοῦ πτηνοῦ καὶ ὅτι εἶναι προνόμια τῶν ναῶν οἱ αἵετοί, προτάσσει μάλιστα τὴν πληροφορίαν ταύτην: τὰ προνόμια τῶν ναῶν. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς προτάξεως τῆς ἠθικῆς τρόπον τινα θέσεως τῶν ἀετωμάτων, ἐνθα ἀνεμένομεν τὸν τοπικὸν αὐτῶν ἐν τῷ ναῷ καθορισμόν, εἶναι ἀναμφισβητήτως ὄλως ἀπροσδόκητος καὶ ἀδικαιολόγητος, ὅσωνδὴποτε ἀπειρίαν καὶ ἀμάθειαν καὶ ἂν ἠθέλομεν καταλογίσει εἰς τὸν γλωσσογράφον.

Σημειωτέον ὅτι τὴν γνώμην τοῦ Bötticher περὶ τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν ὡς προνομίων ἐπαναλαμβάνει νεωστὶ καὶ ὁ Καββαδίας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Τέχνης 304 σημ. 1.

Τὸ χωρίον νοσεῖ, νομίζω, ἐν ἄλλῳ σημείῳ καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ στραφῆ ἢ θεραπεία, ἵνα ἀποδώσῃ εὐλογον καὶ πιθανὴν ἔννοιαν.

Αὕτῃ ἢ λέξις προνόμια, ἢ παρέχουσα τὰς ἐρμηνευτικὰς δυσκολίας καὶ ποικιλίας, φαίνεται νοσοῦσα, νομίζω δὲ ὅτι δι' ἐλαχίστης μεταβολῆς ἀποκαθίσταται τὸ πραγματικῶς ὑπάρξαν ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ τοῦ κειμένου τοῦ λεξικογράφου.

Οὐχὶ προνόμια ἀλλὰ προκόμια ἔγραψεν ὁ λεξικογράφος.

Προκόμιον ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν ὑπεράνω ἐπὶ τοῦ μετώπου εἰς τούφαν διαμορφουμένην κόμην τοῦ ἵππου, τὴν λατινιστὶ λεγομένην πληθυντικῶς carpo-

παι, ἡ ὁποία κατὰ τὸν λεξικογράφον Festum παράγεται ἐκ τοῦ: a capite pronae! (Πρβ. καθ' ὄλου Daremberg-Saglio DA I 2, 1362^α II 376^α). Ἴδου δὲ ἀρχαῖαι τινες μαρτυρίαι περὶ τοῦ πράγματος: Ξενοφ. Περὶ ἱππικῆς 5, 6: καὶ τὸ προκόμιον δὲ χρῆ βρέχειν· καὶ γὰρ αὐταὶ εὐμήκεις οὔσαι αἱ τρίχες ὄρᾶν μὲν οὐ κωλύουσι τὸν ἵππον, ἀποσοβοῦσι δὲ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὰ λυποῦντα. Ἀριστοτ. Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι 9, 45, 5: τὸ δὲ προκόμιον (τοῦ βονάσου δηλ.) καθήκει ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς, ὥστ' εἰς τὸ πλάγιον ποροῦν μᾶλλον ἢ εἰς τὸ πρόσθιον.

Προκόμιον ὡσαύτως ἐκαλεῖτο ἡ ξένη κόμη ἡ περὶ τὸ μέτωπον ἡ ὑπὲρ τὸ μέτωπον μάλιστα τιθεμένη πρὸς ἑξῆρσιν τῆς κομμώσεως.

Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τοῦ Ἀριστοφάνους ὑπ' ἀριθ. 309 Kock FCG I, 320. μεταξὺ τῶν εἰδῶν γυναικείου καλλωπισμοῦ ἀναφέρεται καὶ προκόμιον.

Ἐν τῷ Ἀριστοτέλους Οἰκονομικῷ 2, 14, 3 εὑρίσκεται: (Κόνδαλος Μασσώλου ὕπαρχος). Τούς τε Λυκίους ὄρῶν ἀγαπῶντας τὸ τρίχωμα φορεῖν ἔφη γράμματα ἦσαν παρὰ βασιλέως κόμας ἀποσιεῖλαι εἰς προκόμια, προστετάχθαι οὖν αὐτῷ ὑπὸ Μασσώλου ἀποκεῖραι αὐτούς. Ἐφησεν οὖν, εἰ βούλονται ἐπικεφάλαιον τακτὸν αὐτῷ δοῦναι, μεταπέμψεσθαι ἐκ τῆς Ἑλλάδος κόμην. Οἱ δὲ ἀσμένως ἔδοσαν ὃ ἦτι καὶ συνελέχθη χρήματα πολλὰ ἀπὸ ὄχλου πολλοῦ.

Παρὰ δὲ τῷ Πολυδεύκει Ὀνομαστ. Β 30 ἀπαντᾷ: Ἐκαλεῖτο δὲ τι καὶ πηνήκη καὶ προκόμιον πρόσθετον, οὐ γυναιξὶ μόνον ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν τοῖς ἐνδεῶς εἰς κόμης λόγον πράττουσιν, τὸ δ' αὐτὸ δὲ καὶ ἐντριχον ὠνόμαζον.

Τὸ πρόσθετον ἄρα προκόμιον φαίνεται ὅτι ἦτο ἐν χρήσει παρὰ ταῖς γυναιξὶ πρὸς ἑξῆρσιν τῆς κομμώσεως, παρὰ τισὶ δὲ τῶν ἀνδρῶν πρὸς κάλυψιν τῆς φαλακρότητος. Ἡ συνήθεια τοῦ προσθέτου προκομίου ἐν τῇ κομμώσει τῶν γυναικῶν θὰ ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸ ἐν παλαιότεροις χρόνοις εὐχρηστον μπουμπάρι τῆς νεωτέρας γυναικείας κομμώσεως, τὸ τιθέμενον ὑπεράνω τοῦ μετώπου καὶ ἐξογκοῦν τὴν κόμμωσιν. Εἰς παρομοίαν προκομικὴν διαμόρφωσιν ἀναφέρεται πιθανῶς καὶ τὸ εἶδος τῆς κομμώσεως τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα ὄγκος. Πολυδ. 4, 133: ὄγκος δὲ ἐστὶ τὸ ὑπὲρ τὸ πρόσωπον ἀνέχον εἰς ὕψος λαβδοειδὲς τῷ σχήματι. Ὡς δὲ μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πολυδεύκου αὐτ. 134 κέ. τὸ μέγεθος τοῦ ὄγκου ἐκανονίζετο ἀναλόγως πρὸς τὸ εἶδος τοῦ τραγικοῦ προσώπου. Ὁ Bremer ἐν Pauly RE² VII 2, 2128 ταυτίζει τὸν ὄγκον πρὸς τὴν γυναικείαν κόμμωσιν Ἀττικῶν τινῶν ἐπιτυμβίων Conze, Die att. Grabrel. πίν. 108. Νεωστὶ διακρίνει τὸν ὄγκον ὁ Flickinger, Greek Theater³ 162 σημ. 1 εἰκ. 66 ἐν τῇ ὑψηλῇ φενάκῃ τοῦ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀγαλματίου τραγικοῦ ὑποκριτοῦ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Πρβ. Baumeister, Denkmäler, εἰκ. 1637, καὶ ἐνταῦθα κατωτέρω.

Ἀναφέρει δὲ προσέτι ὁ Πολυδεύκης 10, 170 «καὶ πηνήκη» δὲ καὶ προκόμιον

καὶ ὡς Ἀριστοφάνης ἐν Γηρυτάδῃ περιήθεισιν· καὶ περιθέτην δὲ ὡς ἐν Ἀμφιδος Ἀλκμαίῳ καὶ Μενάνδρου Ὀλυνθία».

Προκόμια δὲ καὶ περιθέτα ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος ἐν Δειπνοσοφιστῶν 523 A ἐν τῷ μνημονευθέντι ἀνωτέρω περὶ τῶν Ἰαπύγων χωρίῳ «Ἰαπύγων τε αὖ τὸ γένος ἐκ Κρήτης ὄντων κατὰ Γλαύκου ζήτησιν ἀφικομένων καὶ κατοικησάντων οἱ μετὰ τούτους λήθην λαβόντες τῆς Κρητῶν περὶ τὸν βίον εὐκοσμίας εἰς τοῦτο τρυφῆς, εἶθ' ὕστερον ὕβρεως ἤλθον ὥστε πρῶτοι τὸ πρόσωπον ἐντριψάμενοι καὶ προκόμια περιθέτα τε λαβόντες στολὰς μὲν ἀνθινὰς φορῆσαι, τὸ δὲ ἐργάζεσθαι καὶ πονεῖν αἰσχρὸν νομίσει».

Ἐκτὸς τοῦ Πολυδεύκου καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Σουίδας ἀναφέρουσιν ἐκ παραλλήλου τὸ τε προκόμιον καὶ τὴν πηνίκην (πηνίκην) ἥτοι τὴν φενάκην τὴν κοινῶς λεγομένην σήμερον περούκαν.

«Πηνίκη: περικεφαλαία τριχωτὴ καὶ περιθετὴ κόμη, ἐνθεν καὶ πηνικίζειν τὸ ἀπατᾶν. Τῆς δὲ περιθετῆς κόμης τὸ μὲν ἐντριχον, τὸ δὲ προκόμιον, τὸ δὲ πηνίκην ἐκάλουν».

Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἄρα διακρίνονται ὡς μέρη τῆς περιθετῆς κόμης τὸ ἐντριχον, τὸ προκόμιον καὶ ἡ πηνίκη, ἐν ᾧ κατὰ τὸν Πολυδεύκην ταῦτα ἦσαν συνώνυμα. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τοῖς Ὀνειροκριτ. I, 18 ἀναφέρει τὰς προσθέτους ταύτας κόμας: Ὑπὲρ γὰρ εὐμορφίας ἔστιν ὅτε καὶ ἀλλοτρίαις θριξίν αἱ γυναῖκες χρῶνται. Ἀγαθὸν δὲ καὶ ἀνδρὶ σοφῷ καὶ ἱερεῖ καὶ μάντει καὶ βασιλεῖ καὶ ἄρχοντι καὶ τοῖς περὶ τὸν Δίονυσον τεχνίταις.

Ἐκ πασῶν τῶν εἰδήσεων τούτων ἐμφαίνεται ὅτι ἡ λέξις προκόμιον καὶ ἂν ἐνίοτε κατ' ἐπέκτασιν συνέπιπτε πρὸς τὴν πηνίκην, δὲν εἶχεν ἀπολύσει τὴν πρώτην καὶ κυρίαν αὐτῆς σημασίαν τῆς ὑπεράνω τοῦ μετώπου ἐξηρμένης κόμης, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως σαφῶς δηλοῖ.

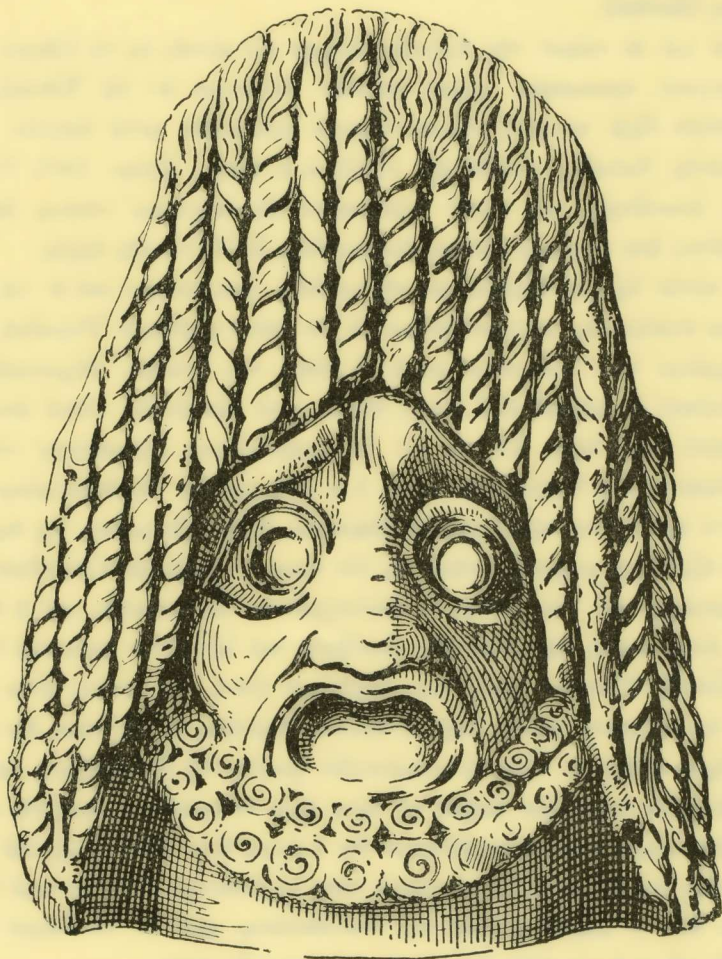
Κατὰ τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τοῦ Οἰκονομικοῦ προκόμιον ἔφερον αἱ Περσίδες, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων χωρίων συνάγεται ὅτι καὶ αἱ Ἑλληνίδες γυναῖκες μετεχειρίζοντο τὰ προκόμια πρὸς στολισμόν, εἶναι δὲ εὐνόητον ὅτι τὸ προκόμιον τοῦτο θὰ ἀπέβαινε σημεῖον ποικίλης διαμορφώσεως καὶ γυναικείας διακοσμῆσεως.

Ὁ Hauser γράφων ἐν τοῖς Oesterr. Jahresh. IX 1906, 75 ἐ. τὴν περὶ τοῦ κομμωτικοῦ τέττιγος πραγματείαν αὐτοῦ, παραθέτει ἐν τῇ § 1 (Goldene Toupets) παραδείγματα χρυσῶν ταινιῶν προκομιῶν καὶ παραδείγματα ἐξ ἀγαλμάτων τοιαύτης προεχούσης διαμορφώσεως τῆς κόμης. Πρβ. Robert, Die Masken der jüngeren attischen Komödie (1911) 110 καὶ Jahreshfte X 1907, 9 ἐ. XI 1908, 87. Σημειωτέον ὅτι, ὡς γνωστόν, ὁ Hauser ἐν τῇ κομμώσει ταύτῃ ἐπειράθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν κρωβύλον.

Ἄλλ' ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ ζήτημα τοῦ κρωβύλου (πρβ. Ῥωμαῖον Ἀρχ.

Ἐφ. 1906, 89 ἐ.) εἶναι πιθανώτατον ὅτι ὁ τύπος τοῦ προκομίου δὲν ἦτο ἐνιαῖος καὶ πάγιος, ἀλλ' ἐποίκιλλε κατὰ τὴν διαμόρφωσιν ἐν τοῖς διαφόροις χρόνοις, ὥστε τὰ διάφορα ταῦτα toupets ἐλάμβανον διάφορα σχήματα διακοσμῆσεως ὑπεράνω τοῦ μετώπου.

Εὐνόητον εἶναι ὡσαύτως ὅτι αἱ διαμορφώσεις αὗται τῶν προκομίων ἐσχηματίζοντο ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον καὶ πομπωδέστερον κατὰ τὰς ἐπὶ σκηνῆς δραματικὰς

παραστάσεις, τούτων δέ, ὅπως καὶ τῶν φενακῶν, ἔχομεν μάρτυρας ἀψευδεῖς τὰ μέχρις ἡμῶν περιωθέντα λίθινα καὶ πήλινα προσωπεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι βεβαίως ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀντιγεγραμμένα καὶ ἀποδίδουσι πιστῶς τὴν τότε κρατοῦσαν συνήθειαν ἐν τῇ σκηνικῇ κομμωτικῇ.

Τοιοῦτο λίθινον προσωπεῖον εἶναι τὸ εὑρεθὲν ἐν Ἀθήναις παρὰ τὴν Ἱερὰν ὁδὸν καὶ ἀποκείμενον ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 1977, δημοσιευθὲν δὲ ἐν τῇ Ἀρχαιο-

λογικῆ Ἐφημερίδι τοῦ 1904, 78 εἰκ. 10. 86, ἀπεικονιζόμενον δὲ καὶ ἐνταῦθα κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ κ. Gillieron.

Τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς τύπου εἶναι καὶ τὸ ἐκ Μ. Ἀσίας διὰ τῆς δωρεᾶς Μισθοῦ εἰσελθὸν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον ὑπ' ἀρ. 5526 μικρὸν πῆλινον τραγικὸν προσωπεῖον. Ὅμοιον δὲ τὸ 5316 (Μισθοῦ), παρεμπερὲς δὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 5038 τραγ. προσωπεῖον Ἡρακλέους (Μισθοῦ).

Ἄλλὰ καὶ ἐκ τάφων τῆς Χαλκίδος ἔχομεν τοῦ αὐτοῦ, ὡς τὸ λίθινον τῆς Ἱεράς ὁδοῦ, τραγικοῦ προσωπεῖου μικρὸν πῆλινον ἀντίτυπον ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσεῖῳ ὑπ' ἀρ. 13623. Πρβ. συγγενῆ πῆλινα τραγικὰ προσωπεῖα μετὰ ὑψηλῶν προκομιῶν ἐκ τῆς αὐτῆς Χαλκίδος αὐτόθι ἀρ. 13622 κ. ἄ. (Ἀρχ. Ἐφημ. 1907, 77 εἰκ. 12). Ἡ συχνὴ ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ προσωπεῖου εἰς διαφόρους τόπους, δεικνύει ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἦτο σκηρικῶς πάγιος, ἀναμφιβόλως δὲ Ἑλληνικῆς ἀρχῆς.

Τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν διαμόρφωσιν τῆς φενάκης ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν τῷ πολυτίμῳ ἐλεφαντίνῳ ἀγαλματίῳ τραγικοῦ ὑποκριτοῦ, τὸ ὅποιον εὐρέθη ἐν Ῥωμαϊκῇ τιμῇ ἐπαύλει τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων παρὰ τὸ Rieti τῆς Ἰταλίας, ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ C. Robert ἐν *Annali d. I.* 1880, 206 ἐ. μετὰ τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ ἀπεικόνισιν ἐν *Monumenti dell' Inst. XI* πίν. 13. Ὁ προηγουμένως δημοσιεύσας τὸ μνημεῖον *Fillon Gazette des beaux-arts* 1878, 2 σ. 495 παρέχει τὴν ἐσφαλμένην πληροφορίαν ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον προέρχεται ἐκ Πομπηίας. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ τὸ ἀξιόλογον μνημεῖον ἀνῆκεν εἰς τὸν γνωστὸν συλλογέα *Castellani*. Διὰ τῆς ὑψηλῆς φενάκης καὶ τῶν κοθόρων ἐπετυγχάνετο, ὡς γνωστόν, καὶ ἡ διὰ τὴν ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως θεᾶν ἀναγκαία ἐπαύξησις τοῦ ὕψους τοῦ ὑποκριτοῦ (πρβ. *Flickinger Greek Theater* 162). Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ὄλη φενάκη εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὀνομαζόμενος ὄγκος, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, τότε δὲν θὰ εἴμεθα ἐξ ὀλοκλήρου σύμφωνοι πρὸς τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Πολυδεύκου, καθ' ὃ ὄγκος εἶναι τὸ ὑπὲρ τὸ πρόσωπον ἀνέχον εἰς ὕψος ἦτοι τὸ πρόσθιον μέρος τῆς κόμης. Διὰ τοῦτο πιθανώτερον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ὄγκος ἦτο εἶδός τι ὑψηλοῦ προκομίου, οὐχὶ βεβαίως τοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ συγγενοῦς πρὸς τὸ ἀπαντῶν ἐπὶ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος μνημείων. Καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Πολυδεύκου, καθ' ὃν τὸ ἀνέχον τοῦτο ἦτο λαβδοειδὲς τῷ σχήματι πρὸς τριγωνικὸν σχηματισμὸν φέρει.

Ἡ ὑψηλὴ ἀετώσχημος περίπου διαμόρφωσις τοῦ προκομίου τῶν διδακτικῶν τούτων μνημείων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, δικαιολογεῖ πλήρως τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν ὡς προκομιῶν. Ἀρκεῖ δὲ ἄλλως καὶ μόνῃ ἡ θέσις τοῦ προκομίου ὑπὲρ τὸ μέτωπον, ὅπως δικαίωσι τὴν παραβολὴν τοῦ λεξιμογράφου. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον θὰ ἠδύνατο κανεῖς καὶ ἀντιθέτως νὰ ὀνομάσῃ τὸ παραστατικώτατον τραγικὸν προκόμιον ἀέτωμα τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ προσώπου.